

**ԹՈՒՐՔԻԱ-ՎՐԱՍՏԱՆ-ԱՂՐԲԵՋԱՆ ԵՌԱԿՈՂՄ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ**

Բանալի բառեր – Թուրքիա, Վրաստան, Ադրբեջան, եռակողմ համագործակցություն, Հայաստան, Հարավային Կովկաս, Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղ, Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղ, Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղի

1990-ական թթ. վերջում էներգետիկ, ապա նաև այլ ոլորտներում Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի հարաբերություններում աստիճանաբար ձևավորվեց եռակողմ համագործակցության ձևաչափ, որի շրջանակներում իրագործվեցին տարածաշրջանային նշանակության մի շարք նախագծեր՝ ի դեմս Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան (ԲԹՋ) նավթամուղի և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում (ԲԹԷ) գազամուղի, մեկնարկեց Բաքու-Թբիլիսի-Կարս (ԲԹԿ) երկաթուղու շինարարությունը: Հետագայում այդ պետությունները եռակողմ համագործակցություն հաստատեցին նաև ռազմական ոլորտում՝ անցկացնելով զորավարժություններ, պաշտպանության նախարարների պարբերական հանդիպումներ: Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև նոր մակարդակի հարաբերությունների ձևավորումը առնչվում է նաև ՀՀ ազգային շահերին, ինչը քննարկման առարկա է դարձել թե՛ այդ երեք պետություններում, թե՛ Հայաստանում և թե՛ Հարավային Կովկասում շահեր հետապնդող պետություններում ու միջազգային կառույցներում:

**Տարածաշրջանային էներգետիկ և տրանսպորտային նախագծերը
Հարավային Կովկասում և Հայաստանի մեկուսացվածության խնդիրը**

Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան եռակողմ էներգետիկ համագործակցության սկիզբը դրվեց 1990-ական թթ. վերջում, որի հիմքում ընկած էր 1999 թ. նոյեմբերի 18-ին Ստամբուլում երեք պետությունների նախագահների մակարդակով ստորագրված միջկառավարական համաձայնագիրը ԲԹՋ նավթամուղի մասին: Թեպետ այդ նավթամուղը չէր անցնում Հայաստանի տարածքով, այնուամենայնիվ ադրբեջանական նավթի արտահանման խնդիրը դեռևս պայմանագրին նախորդած քննարկումների ժամանակ որոշակիորեն առնչվում էր Հայաստանին: 1990-ական թթ. երկրորդ կեսին ադրբեջանական նավթի միջազգային շուկաներ դուրսբերման հնարավոր ուղիների շուրջ շահագրգիռ պետությունների և միջազգային նավթագա-

գային ընկերությունների միջև բանակցություններում որպես խնդրի լուծման տարբերակ դիտարկվում էր նաև Ադրբեջանի, Հայաստանի և Թուրքիայի տարածքով նավթամուղի կառուցման նախագիծը¹: Հատկանշական է, որ ըստ Ադրբեջանում Վրաստանի դեսպանության 1995 թ. զեկույցի՝ Լեռնային Ղարաբաղի և Կիպրոսի հակամարտություններում միջնորդության հարցերով ԱՄՆ հատուկ ներկայացուցիչ Ջոն Մարեսկան կողմ էր այդ նախագծի իրականացմանը²:

Հաշվի առնելով ԲԹՁ նավթամուղի, ինչպես նաև ԲԹԷ գազամուղի և ԲԹԿ երկաթուղու նախագծի՝ Հայաստանի տարածքը շրջանցելու հանգամանքը՝ Թուրքիան, Վրաստանը և Ադրբեջանը միմյանց կապող տրանսպորտային և էներգետիկ նախագծերը Հայաստանում անմիջապես բացասական արձագանք գտան: 2005 թ. մայիսին՝ ԲԹՁ նավթամուղի ադրբեջանական հատվածի բացման հանդիսավոր արարողությունից հետո, ՀՀ վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը հայտարարեց, որ այդ նավթամուղը կարող է խախտել ուժային հավասարակշռությունը Հարավային Կովկասում, իսկ մի քանի ամիս անց՝ 2005 թ. դեկտեմբերի 9-ին, ՀՀ Ազգային ժողովի փոխնախագահ Վահան Հովհաննիսյանը, անդրադառնալով ԲԹԿ երկաթուղուն, այն անվանեց Հայաստանին տրանսպորտային մեկուսացման ենթարկելու փորձ³:

Հայաստանյան քաղաքական շրջանակներում մշտապես ընդգծվել է, որ Թուրքիան և Ադրբեջանը խոչընդոտում են Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային տնտեսական ծրագրերին Հայաստանի մասնակցությունը և ձգտում հասնել վերջինիս մեկուսացմանը: Այս մասին դեռևս 2006 թ. մայիսի 26-ին հայտարարել էր ՀՀ տրանսպորտի և կապի նախարար Անդրանիկ Մանուկյանը, իսկ 2014 թ. հոկտեմբերի 15-ին այդ դիրքորոշումը վերահաստատեց նաև արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ Շավարշ Քոչարյանը⁴:

¹ Տե՛ս Սաթուրյանի «Սև ծովի շրջանում ընդհանուր առմամբ հարավային Կովկասում նավթամուղի կառուցման նախագիծը» հոդվածը, «Հայաստանի հարավ» համամասշտաբային թերթ, 2005 թ. մայիսի 26, համար 1000, էջ 10:

² Տե՛ս Սաթուրյանի «Սև ծովի շրջանում ընդհանուր առմամբ հարավային Կովկասում նավթամուղի կառուցման նախագիծը» հոդվածը, «Հայաստանի հարավ» համամասշտաբային թերթ, 2005 թ. մայիսի 26, համար 1000, էջ 10:

³ Անդրանիկ Մարգարյան. ԲԹՁ-ն կխախտի ուժերի հաշվեկշիռը Հարավային Կովկասում, <http://www.panarmenian.net/arm/politics/news/13462/> (հասանելի է առ 10.01.2017 թ.): «Միջոցեզրկող ռուս-հայկական համագործակցությունը՝ վիճակը և հեռանկարները» երկրորդ միջազգային համաժողովը Երևանում, http://www.parliament.am/news.php?cat_id=2&NewsID=1554&year=2005&month=12&day=09 (հասանելի է առ 11.01.2017 թ.):

⁴ Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, երրորդ գումարման յոթերորդ նստաշրջան, սղագրություն – թիվ 50, 25 մայիսի 2006, <http://www.parliament.am/transcript.php?AgendaID=1294&day=25&month=05&year=2006&lang=arm> (հասանելի է առ 11.01.2017 թ.): Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ Շավարշ Քոչարյանի հարցազրույցը

Բացի այդ՝ վերոնշյալ նախագծերի առնչությամբ իր դիրքորոշումը Հայաստանը պայմանավորում է այն համոզմամբ, որ իր տնտեսական մեկուսացման փորձերը բացասական հետևանքներ կունենան նաև տարածաշրջանային համագործակցության հեռանկարների տեսանկյունից, ինչի մասին 2005 թ. հոկտեմբերին հայտարարել էր ԱԺ նախագահ Արթուր Բաղդասարյանը, իսկ 2007 թ. փետրվարին՝ արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանը¹: Այս առումով ուշագրավ է 2012 թ. նոյեմբերի 29-ին Բրյուսելում ԵՄ-Հայաստան խորհրդարանական համագործակցության հանձնաժողովի 13-րդ նիստի եզրափակիչ հայտարարությունը, որն աջակցություն հայտնեց Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային համագործակցության զարգացմանը և տարածաշրջանի որևէ երկրի տնտեսական մեկուսացմանը միտված քաղաքականության դադարեցմանը²:

Հայաստանի դիրքորոշումը այս նախագծերի նկատմամբ հետագայում իր արտահայտությունը գտավ պաշտպանական և արտաքին քաղաքականության մի շարք հայեցակարգային փաստաթղթերում: Թե՛ ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունում, թե՛ ռազմական դոկտրինում և թե՛ 2011-2015 թթ. պաշտպանության ռազմավարական վերանայման փաստաթղթում ամրագրված է, որ տարածաշրջանային տնտեսական ծրագրերից Հայաստանի մեկուսացումը (կամ մեկուսացման փորձերը) ՀՀ անվտանգության արտաքին սպառնալիք է³:

Այդ նախագծերից մեկուսացված լինելու խնդիրը Հայաստանը բարձրացրել է ինչպես այլ պետությունների հետ երկկողմ հարաբերություններում, այնպես էլ միջազգային կազմակերպությունների շրջանակներում: Մասնավորապես՝ 2005 թ. սեպտեմբերի 6-ին Սլովենիայի արտգործնախարար Դմիտրի Ռուպելի հետ հանդիպման ժամանակ Անդրանիկ Մարգարյանն ընդգծեց, որ հիշյալ էներգետիկ-տրանսպորտային նախագծերը հակասում են ԵՄ «Ընդլայնված Եվրոպա. նոր հարևաններ» ծրագրին, որի մասնակից-

«Ռ-Էվոլյուցիա» հաղորդաշարին, http://www.mfa.am/hy/interviews/item/2014/10/15/dep_min/ (հասանելի է առ 11.01.2017 թ.):

¹ «Հայաստան-Եվրամիություն հարաբերությունների զարգացումը քաղաքական առաջնահերթություն է Հայաստանի համար», http://www.parliament.am/news.php?cat_id=1&NewsID=1454&year=2005&month=10&day=24 (հասանելի է առ 11.01.2017 թ.): Քաղաքական շահարկման հնարավոր հետևանքները, <http://www.mfa.am/hy/speeches/item/2007/02/09/vo-azg/> (հասանելի է առ 11.01.2017 թ.):

² Եզրափակիչ հայտարարության տեքստը տե՛ս «Ամփոփվեցին ԵՄ-Հայաստան խորհրդարանական համագործակցության հանձնաժողովի 13-րդ նիստի արդյունքները», http://www.parliament.am/news.php?cat_id=2&NewsID=5585&year=2012&month=12&day=03 (հասանելի է առ 11.01.2017 թ.):

³ ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն, էջ 7; ՀՀ ռազմական դոկտրին, էջ 4; ՀՀ պաշտպանության ռազմավարական վերանայում 2011-2015 թթ., էջ 5:

ներից է նաև Հայաստանը¹: Սույն խնդիրները Արթուր Բաղդասարյանը բարձրացրել էր նաև Հարավային Կովկասում Մեծ Բրիտանիայի հատուկ ներկայացուցիչ Բրայան Ֆոլի (2005 թ. հոկտեմբեր) և ԵԱՀԿ գլխավոր քարտուղար Մարկ Պերրեն դե Բրիշամբոյի (2006 թ. հունվար) հետ հանդիպումների ընթացքում²:

Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան եռակողմ համագործակցության ծրագրերից Հայաստանում առավել մեծ քննադատություն և դժգոհություն առաջաց բերեց ԲԹԿ երկաթուղու նախագիծը: ՀՀ-ն դեմ էր Կարս-Գյումրի-Թբիլիսի երկաթուղու առկայության պայմաններում լրացուցիչ երկաթուղու կառուցմանը: Բացի այդ՝ հարկ է նկատել, որ եթե ԲԹԶ և ԲԹԷ խողովակաշարերի նախագծերի մշակման և կենսագործման գործընթացում հավասարապես ներգրավված էին այլ պետություններ (հատկապես ԱՄՆ-ը) և մի շարք նավթագազային ընկերություններ, ապա ԲԹԿ երկաթուղու նախագիծը առավելապես Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան եռակողմ համագործակցության արդյունք էր:

2005 թ. նոյեմբերի 23-ին Տիրանայում ՄՕՏՀ խորհրդարանական վեհաժողովի 26-րդ նստաշրջանի ժամանակ ԱԺ նախագահ Արթուր Բաղդասարյանը հայտարարեց, որ ԲԹԿ երկաթուղու կառուցումը անհամերաշխություն է ՀՀ շրջափակումը վերացնելու գաղափարին և համերաշխություն Հարավային Կովկասում «իրավիճակի ապակայունացման համար նոր ականների տեղադրմանը», և կոչ արեց միջազգային կազմակերպություններին, ինչպես նաև ՄՕՏՀԿ անդամ պետություններին սատարել Կարս-Գյումրի երկաթուղու վերագործարկմանը³: Ուշագրավ է, որ սույն հարցը արծարծվել է նաև հայ-չինական բանակցությունների համատեքստում՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նախքան Ադրբեջանի կողմից ԲԹԿ երկաթուղու վրացական հատվածի (վերա)կառուցման համար Վրաստանին վարկ տրամադրելու մասին համաձայնագրի կնքումը (2007 թ. փետրվարի 7) որպես նախագծի ֆինանսավորման հնարավոր աղբյուր դիտարկվում էր նաև Չինաստանը: 2006 թ. օգոստոսի 30-ին ՀՀ-ում Չինաստանի դեսպան Յզո Սյուելյանի հետ հանդիպման ժամանակ ԱԺ նախագահ Տիգրան Թորոսյանը հույս հայտնեց, որ Չինաստանը Հարավային Կովկասում կաջակցի միայն տարա-

¹ Պաշտոնական լրահոս, 6 սեպտեմբեր 2005, <http://www.gov.am/am/news/item/1775/> (հասանելի է առ 1.01.2017 թ.):

² «Հայաստան-Եվրամիություն հարաբերությունների զարգացումը քաղաքական առաջնահերթություն է Հայաստանի համար», http://www.parliament.am/news.php?cat_id=1&NewsID=1454&year=2005&month=10&day=24 (հասանելի է առ 11.01.2017 թ.): ՀՀ ԱԺ նախագահ Արթուր Բաղդասարյանի հանդիպումները Ավստրիայում, http://www.parliament.am/news.php?cat_id=1&NewsID=1586&year=2006&month=01&day=19 (հասանելի է առ 11.01.2017 թ.):

³ ՄՕՏՀ ԽՎ 26-րդ նստաշրջանը Տիրանայում, http://www.parliament.am/news.php?cat_id=1&NewsID=1532&year=2005&month=11&day=23 (հասանելի է առ 12.01.2017 թ.):

ծաշրջանային խաղաղության ամրապնդմանը նպաստող երկաթուղային նախագծերին¹:

ԲԹԿ երկաթուղային նախագծին Հայաստանի ղեկավարությունը բազմիցս անդրադարձավ նաև վրացական կողմի ներկայացուցիչների հետ հանդիպումների ժամանակ: 2005 թ. սեպտեմբերի վերջին Երևան կատարած այցի շրջանակներում Վրաստանի վարչապետ Զուրաբ Նոդաիդեյին նշեց, որ Վրաստանը քայլեր կձեռնարկի ՀՀ-ի համար տրանսպորտային այլընտրանքային ուղիների զարգացման, այդ թվում՝ Կարս-Գյումրի երկաթուղու վերաբացման համար՝ ընդգծելով, որ իրենց երկրում Հայաստանի դեմ ուղղված նախագծեր չեն իրականացվի²: Նախքան ԲԹԿ երկաթուղու մասին թուրք-վրաց-ադրբեջանական համաձայնագրի ստորագրումը (2007 թ. փետրվարի 7) Հայաստանը վրացական ղեկավարության հետ բանակցություններում ընդգծում էր նաև, որ Կարս-Գյումրի երկաթուղու գոյության պայմաններում աննպատակահարմար է նման ծախսատար նախագծի իրականացումը: Այդ մասին 2006 թ. հունվարի 16-ին Վրաստանի արտգործնախարար Գելա Բեժուաշվիլիի հետ մամուլի ասուլիսի ժամանակ հայտնեց Վարդան Օսկանյանը³:

Վերջին հանգամանքը, ինչպես և Հայաստանի տարածքը շրջանցելու փաստը հաշվի առնելով՝ ԲԹԿ երկաթուղու նախագծի նկատմամբ բացասական դիրքորոշում որդեգրեցին նաև ԱՄՆ-ը և Եվրոպական միությունը: ԱՄՆ-ում ընդունվեց «2006 թ. Արտահանման-ներմուծման բանկի վերալիազորման ակտը», որը ԱՄՆ Արտահանման-ներմուծման բանկին արգելեց որևէ ֆինանսական աջակցություն ցույց տալ ԲԹԿ երկաթուղու նախագծին⁴: Նմանատիպ ուղերձ էր հղել նաև ԵՄ արտաքին հարաբերությունների և եվրոպական հարևանության քաղաքականության հարցերով հանձնակատար Բենիտա Ֆեռերո-Վալդները, ով 2007 թ. նոյեմբերին կոչ արեց Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկին և Եվրոպական ներդրումային բանկին ֆինանսապես չաջակցել այդ նախագծին⁵:

Միաժամանակ հարկ է նկատել, որ հետագա տարիներին ԵՄ-ի դիրքոր-

¹ Պեկին պաշտոնական այցի հրավեր, <http://www.parliament.am/chairman.php?page=meetings&NewsID=1988&year=2006&month=08> (հասանելի է առ 12.01.2017 թ.):

² Վրաստանը կփորձի աջակցել Կարս - Գյումրի երկաթուղու վերագործարկմանը, <http://www.azatutyun.am/a/1578665.html> (հասանելի է առ 12.01.2017 թ.): Բարեկամությունը պետք է ամրապնդել կոնկրետ գործերով, [http://www.parliament.am/news.php?cat_id=1&NewsID=1384&year=%7B\\$Year%7D&month=%7B\\$Month%7D&day=%7B\\$Day%7D](http://www.parliament.am/news.php?cat_id=1&NewsID=1384&year=%7B$Year%7D&month=%7B$Month%7D&day=%7B$Day%7D) (հասանելի է առ 12.01.2017 թ.):

³ ՀՀ ԱԳ նախարար Վարդան Օսկանյանի պատասխանները լրագրողների հարցերին Վրաստանի ԱԳ նախարար Գելա Բեժուաշվիլիի հետ համատեղ մամուլի ասուլիսի ընթացքում, <http://www.mfa.am/hy/press-conference/item/2006/01/16/vo/> (հասանելի է առ 12.01.2017 թ.):

⁴ Export-Import Bank Reauthorization Act of 2006, Public Law 109-438, December 20, 2006, p. 10-11.

⁵ EU Urges Armenia's Inclusion in Strategic Railway Project, <http://asbarez.com/56253/eu-urges-armenias-inclusion-in-strategic-railway-project/> (հասանելի է առ 13.01.2017 թ.):

րոշումն այս հարցում նկատելիորեն փոփոխվեց: 2013 թ. հոկտեմբերի 9-ին Լյուքսեմբուրգում ԵՄ և Արևելյան գործընկերության մասնակից պետությունների տրանսպորտի նախարարների հանդիպման արդյունքում որպես Արևելյան գործընկերության տրանսպորտային ցանցի մաս Կարս-Գյումրի երկաթուղու հետ մեկտեղ ներառվեց նաև ԲԹԿ երկաթուղու նախագիծը¹: 2016 թ. հունվարին Վրաստանում ԵՄ պատվիրակության ղեկավար Յանոշ Հերմանը հայտարարեց, որ այդ նախագիծը Թուրքիայի տարածքով նոր տրանսպորտային կապ կստեղծի ԵՄ-ի և Կասպից ծովի երկրների միջև²:

ԲԹԿ երկաթուղու Հայաստանի տարածքը շրջանցելու հարցի շուրջ ԵՄ-ի դիրքորոշումը թերևս առավել հստակ արտահայտվեց Եվրոպական Խորհրդարանի 2008 թ. հունվարի 17-ին ընդունած բանաձևում, որտեղ ընդգծվեց նախագծի կարևորությունը եվրոպական շուկային Հարավային Կովկասի քաղաքական և տնտեսական ինտեգրման խորացման տեսանկյունից, բայց և շեշտվեց այդ պարագայում հայկական երկաթուղիների շրջանցման հանգամանքը: Բացի այդ՝ բանաձևը կոչ էր անում տարածաշրջանի պետություններին և Թուրքիային ձեռնպահ մնալ եվրոպական հարևանության քաղաքականության սկզբունքներին հակասող և քաղաքական շարժառիթներից բխող էներգետիկ-տրանսպորտային նախագծերից³:

Տարածաշրջանային տնտեսական նախագծերին Հայաստանի մասնակցության հարցը Ադրբեջանի, Վրաստանի և Թուրքիայի տարածաշրջանային քաղաքականության համատեքստում

Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան տրանսպորտային և էներգետիկ համագործակցության հետ ՀՀ առնչության ուսումնասիրության նպատակով, վերոնշյալից բացի, կարևոր է անդրադառնալ նաև տվյալ հարցի շուրջ Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի դիրքորոշմանը:

Զարգացնելով համատեղ նախագծեր Վրաստանի և Թուրքիայի հետ՝ Ադրբեջանը փորձում է ճնշում գործադրել Հայաստանի վրա ԼՂ հակամարտության հարցում առավելության հասնելու նպատակով: 2012 թ. սեպտեմբերի 21-ին դիվանագիտական ծառայության մարմինների 4-րդ խորհրդակ-

¹ Eastern Partnership Transport Network, http://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/themes/international/regional_cooperation/doc/2013-10-09-rail-and-road-ua-md-by-ge-am-az.pdf (հասանելի է առ 13.01.2017 թ.):

² Georgia has the conditions to play an increasing role as a transit country - Janos Herman, Ambassador of the European Union to Georgia, <http://caspienergy.net/en/ambassador-en/30447-georgia-has-the-conditions-to-play-an-increasing-role-as-a-transit-country-janos-herman-ambassador-of-the-european-union-to-georgia> (հասանելի է առ 13.01.2017 թ.):

³ European Parliament resolution of 17 January 2008 on a more effective EU policy for the South Caucasus: from promises to actions, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0016&language=EN&ring=A6-2007-0516> (հասանելի է առ 13.01.2017 թ.):

ցության ժամանակ Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևը հայտարարեց, որ Ադրբեջանը չի կարող թույլ տալ Հայաստանի մասնակցությունը որևէ էներգետիկ կամ տրանսպորտային նախագծի և կշարունակի վերջինիս նկատմամբ կիրառել մեկուսացման քաղաքականություն¹: Այն, որ Ադրբեջանը այսպիսի մոտեցումը դիտարկում է որպես ԼՂ հակամարտության հարցում հաջողության հասնելու միջոց, Իլհամ Ալիևը հստակորեն ընդգծեց 2013 թ. ապրիլին իր ելույթներից մեկում²: Ինչ վերաբերում է քննարկվող նախագծերին ՀՀ հնարավոր մասնակցության հարցին, 2013 թ. փետրվարին Ադրբեջանի տրանսպորտի նախարար Զիյա Մամեդովը ԲԹԿ երկաթուղու առնչությամբ հայտարարեց, որ Հայաստանը չի կարող օգտվել այդ երկաթուղուց, քանի դեռ չի կարգավորվել ԼՂ հակամարտությունը³: Այսպիսով, ակնհայտ է, որ քննարկվող խնդրի համատեքստում Թուրքիայի և Վրաստանի հետ եռակողմ համագործակցությունն Ադրբեջանը դիտարկում է որպես Հայաստանի մեկուսացմամբ, վերջինիս տնտեսության թուլացմամբ և արդյունքում հոգուտ Ադրբեջանի ԼՂ հակամարտության կարգավորմամբ ՀՀ ղեկավարությանը բացահայտ կերպով սպառնալու միջոց:

Թուրքիան, ըստ էության, աջակցում է Ադրբեջանի դիրքոշմանը՝ տարածաշրջանային նախագծերին Հայաստանի մասնակցության հարցը կապելով ԼՂ հակամարտության հետ, ինչի մասին 2013 թ. հուլիսին Բաքվում հայտարարել էր նաև Թուրքիայի տրանսպորտի նախարար Բինալի Յըլդըրըմը⁴: Այս հարցի շուրջ Թուրքիան իր դիրքորոշումն արտահայտել էր նաև իր առաջ քաշած «տարածաշրջանային ինտեգրված տրանսպորտային միջանցքների նախագծում», որը նախատեսում էր Թուրքիայի ակտիվ մասնակցությամբ հարավկովկասյան պետությունների (ներառյալ՝ Հայաստանի) միջև տրանսպորտային համագործակցության հաստատում⁵:

Հաշվի առնելով Վրաստանի աշխարհագրական դիրքը՝ վերջինիս դիրքորոշումը տարածաշրջանային նախագծերի շուրջ կարևոր նշանակություն ունի Հայաստանի համար Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան տրանսպորտային-էներգետիկ համագործակցության հնարավոր հետևանքների հարցի ուսումնասիրման տեսանկյունից: Ինչպես նշվեց, Վրաստանը՝ ի դեմս Զուրաբ

¹ Речь Ильхама Алиева на четвертом совещании руководителей органов дипломатической службы, <http://ru.president.az/articles/6304> (հասանելի է առ 14.01.2017 թ.):

² Речь Ильхама Алиева на церемонии сдачи в эксплуатацию нового квартала для 760 семей вынужденных переселенцев в поселке Масазыр Абшеронского района, <http://ru.president.az/articles/7696> (հասանելի է առ 14.01.2017 թ.):

³ Azerbaijan, Georgia agree on all issues over Baku-Tbilisi-Kars railway: official, <http://www.azernews.az/business/49667.html> (հասանելի է առ 14.01.2017 թ.):

⁴ Turkish Transport Minister: “Armenia can benefit from BTK project when it liberates Azerbaijan’s territories”, <http://en.apa.az/azerbaijan-economy/infrastructure/turkish-transport-minister-armenia-can-benefit-from-btk-project-when-it-liberates-azerbaijan-s-territories.html> (հասանելի է առ 14.01.2017 թ.):

⁵ Regional Integrated Transport Corridors Project: Laying a Solid Ground for Partnership, Prosperity and Peace in South Caucasus and Beyond, Presented by H. E. Ambassador Fatih Ceylan, Deputy Undersecretary of the MFA of Turkey, 2013, Ankara, p. 3-4.

Նոդախիդեի, հայտարարել էր տարածաշրջանային նախագծերում Հայաստանի ներգրավման համար այլընտրանքային տարբերակների մշակման գաղափարին աջակցելու մասին, սակայն հարկ է ընդգծել, որ «Միացյալ ազգային շարժում» կուսակցության իշխանության տարիներին Վրաստանի վարած արտաքին քաղաքականությունը զգալիորեն սահմանափակում էր այդ հնարավորությունը: Առավել ընդգծված եվրոպական և եվրատլանտյան ինտեգրման քաղաքականության, ռուս-վրացական հարաբերությունների վատթարացման (մասնավորապես 2006 թ. վրացական զինիների և հանքային ջրերի՝ ռուսական շուկա ներմուծման արգելքի սահմանումից և 2008 թ. օգոստոսին Հարավային Օսիայում տեղի ունեցած պատերազմից հետո) պայմաններում՝ Վրաստանի ղեկավարությունը առավել մեծ նշանակություն էր տալիս Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ իրականացվող եռակողմ նախագծերին՝ դրանք դիտարկելով որպես Արևմուտքի հետ Վրաստանի հարաբերությունների ամրապնդման և տարածաշրջանում Ռուսաստանի ազդեցության թուլացման միջոց:

2012 թ. հոկտեմբերին «Վրացական երազանք» կոալիցիայի իշխանության գալուց հետո Վրաստանի արտաքին քաղաքականությունում տեղի ունեցան նկատելի փոփոխություններ: Մասնավորապես՝ հաստատվեց ռուս-վրացական հարաբերությունների կարգավորման հարցերով երկխոսության ձևաչափ՝ Վրաստանի վարչապետի հատուկ ներկայացուցչի և Ռուսաստանի փոխարտգործնախարարի մակարդակով, զգալիորեն վերականգնվեցին առևտրական երկկողմ հարաբերությունները: Արևմտյան վեկտորին զուգահեռ՝ Վրաստանի արտաքին քաղաքականությունում աստիճանաբար ավելի մեծ կարևորություն ձեռք բերեց Չինաստանի¹, իսկ 2015 թ. իրանական միջուկային ծրագրի շուրջ ձեռք բերված համաձայնություններից հետո՝ Իրանի հետ հարաբերությունների ակտիվացումը:

Այդ ամենի շնորհիվ Հարավային Կովկասում նախանշվեցին տարածաշրջանային համագործակցության նոր ձևաչափեր: Այս տեսանկյունից ուշագրավ է Երևանում 2015 թ. դեկտեմբերի 23-ին և 2016 թ. ապրիլի 13-ին Իրանի, Հայաստանի, Վրաստանի և Ռուսաստանի միջև հյուսիս-հարավ էլեկտրաէներգետիկական միջանցքի ճանապարհային քարտեզի և փոխըմբռնման հուշագրի ստորագրումը, որը հիմք դրեց Ռուսաստան-Վրաստան-Հայաստան-Իրան էներգետիկ քառակողմ համագործակցության հաստատմանը²:

¹ Այս առումով ուշագրավ է 2016 թ. հոկտեմբերի 5-ին Վրաստանի և Չինաստանի միջև ազատ առևտրի համաձայնագրի կնքման շուրջ բանակցությունների հաջող ավարտը նշանավորող փոխըմբռնման հուշագրի ստորագրումը, China and Georgia Concludes FTA Negotiation Substantially, http://fta.mofcom.gov.cn/enarticle/chinageorgiaen/chinageorgiaennews/201610/33362_1.html (հասանելի է առ 15.01.2017 թ.):

² Քառակողմ հանդիպում Հայաստանի, Ռուսաստանի, Վրաստանի և Իրանի մասնակցությամբ, <http://www.minenergy.am/article/520> (հասանելի է առ 16.01.2017 թ.): Երևանում հանդիպել են Հայաստանի, Ռուսաստանի, Իրանի էներգետիկայի նախարարներն ու Վրաստանի փոխնախարարը, <http://www.azatutyun.am/a/27672612.html> (հասանելի է առ 16.01.2017 թ.):

Ի նկատի ունենալով իրանական բնական գազի նկատմամբ Վրաստանի հետաքրքրությունը, ինչպես նաև այդ գազի՝ Հայաստանի և Վրաստանի տարածքով եվրոպական շուկա արտահանելու հեռանկարը՝ էներգետիկայի մեկ այլ ճյուղում համագործակցության բարենպաստ նախադրյալներ են ստեղծվել: 2015-2016 թթ. Վրաստանի էներգետիկայի նախարար Կախա Կալաձեն և նախկին վարչապետ Բիձինա Իվանիշվիլին հայտարարել են ներմուծվող էներգակիրների աղբյուրների դիվերսիֆիկացման անհրաժեշտության մասին¹, ընդգծելով ՀՀ տարածքով իրանական գազի տարանցման հնարավորությունը: Մինչդեռ Վրաստանում Իրանի դեսպան Աբաս Թալեբի Ֆարը հայտնեց Իրանի՝ ոչ միայն Վրաստան, այլև վերջինիս տարածքով Եվրոպա գազամատակարարումներ իրականացնելու պատրաստակամության մասին²: Իրան-Վրաստան հնարավոր էներգետիկ համագործակցությանը որպես տարանցիկ երկիր մասնակցելու պատրաստակամություն է հայտնել նաև Հայաստանը³:

Այսպիսով, պարզ դարձավ, որ 2012 թվականից հետո Վրաստանի արտաքին քաղաքականությունում տեղի ունեցած փոփոխությունները որոշակի հետևանքներ ունեցան նաև Հայաստանի համար: Ընդգծելով Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ եռակողմ համագործակցության նշանակությունը՝ Վրաստանի ղեկավարությունը միաժամանակ կարևորեց Հարավային Կովկասում համատեղ նոր ծրագրերի անհրաժեշտությունը՝ դրանով իսկ դրականորեն ազդելով տարածաշրջանային տնտեսական նախագծերում Հայաստանի ներգրավվածության ընդլայնման հնարավորությունների վրա:

Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի ռազմական եռակողմ համագործակցությունը և Հայաստանը

Պաշտպանության ոլորտում Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև եռակողմ համագործակցությունը ինստիտուցիոնալ կերպով սկսեց քննարկվել 2014 թվականից՝ պաշտպանության նախարարների եռակողմ հանդիպումների շրջանակում, թեպետ այդ ուղղությամբ առաջին քայլերն արվել

¹ Ivanishvili Speaks of Need to ‘Diversify’ Gas Supplies, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=28705> (հասանելի է առ 16.01.2017 թ.); Gazprom Meeting Ends without Agreement, <http://georgiatoday.ge/news/5428/Meeting-With-Gazprom-Ends-Without-an-Agreement> (հասանելի է առ 16.01.2017 թ.):

² Will Georgia play viral transit role connecting Iran to Europe? Russia, Iran and Azerbaijan compete to supply Georgia with natural gas, <http://agenda.ge/article/2906/eng> (հասանելի է առ 16.01.2017 թ.):

³ Իրան-Հայաստան գազատարով կոնկրետ որոշումներ չկան, բայց մենք կարող ենք. Զախարյան https://news.am/arm/news/313516.html?fb_comment_id=1134434633235527_1134501663228824 (հասանելի է առ 16.01.2017 թ.):

էին ավելի վաղ՝ ԲԹՁ նավթամուղի և ԲԹԷ գազամուղի անվտանգության ապահովման հարցի համատեքստում:

Թուրքիայի և Վրաստանի հետ թե՛ Էներգետիկ-տրանսպորտային և թե՛ ռազմական համագործակցության փաստը Ադրբեջանը փորձում է օգտագործել Հայաստանի դեմ՝ նրա վրա ԼՂ հակամարտության հարցում լրացուցիչ ճնշում գործադրելու համար: Հանուն այս նպատակի իրականացման այն առավելապես փորձում է օգտագործել պաշտպանության նախարարների պարբերական հանդիպումները, որոնց ընթացքում Հայաստանը ներկայացվում է Ադրբեջանի, Թուրքիայի և Վրաստանի համար «սպառնալիք», և ձգտում վերջիններից ստանալ քաղաքական որոշակի աջակցություն¹:

Չնայած Ադրբեջանի նմանատիպ փորձերին՝ Վրաստանի պաշտպանության նախարարների հայտարարություններում մշտապես ընդգծվել է եռակողմ ռազմական համագործակցության՝ տարածաշրջանային կայունությանն ու խաղաղությանը միտված լինելու հանգամանքը: Հաշվի առնելով, որ ռազմական ոլորտի փոխգործակցությունը կարող էր որոշակի մտահոգություններ առաջացնել Հայաստանում, 2014 թ. օգոստոսի 18-ին Նախիջևանում Վրաստանի պաշտպանության նախարար Իրակլի Ալասանիան, իսկ 2015 թ. ապրիլի 2-ին Թբիլիսիում նրան այդ պաշտոնում հաջորդած Մինդիա Ջանեղիձեն Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարների եռակողմ հանդիպումների ժամանակ շեշտեցին, որ երեք պետությունների ռազմական համագործակցությունը ուղղված չէ որևէ պետության դեմ²: Ընդ որում՝ այդ համագործակցության՝ ՀՀ դեմ ուղղված լինելը բացառել են նաև 2008-2009 թթ. Վրաստանի պաշտպանության նախարար Վասիլ Սիխարուլիձեն³ և 2009-2012 թթ. պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալ Նոդար Խարշիլաձեն⁴:

Ըստ սույն հարցի առնչությամբ հայաստանյան դեկավարության կողմից արված հայտարարությունների՝ Հայաստանը ևս Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան ռազմական համագործակցությունը չի դիտարկում որպես սպառնալիք: 2014 թ. օգոստոսին ՀՀ պաշտպանության նախարարի առաջին տե-

¹ Армения продолжает предъявлять территориальные претензии к Азербайджану, Турции и Грузии – министр, <http://ru.sputnik.az/politics/20150402/301932691.html> (հասանելի է առ 18.01.2017 թ.): В Габале состоялась трехсторонняя встреча министров обороны Азербайджана, Турции и Грузии, http://azertag.az/ru/xeber/Zakir_Gasanov_Predusmatrivaetsya_podpisanie_trehstoronnego_Memoranduma_o_vzaimoponimanii_v_oblasti_oborony_mezhdu_Azerbaidzhanom_Turciei_i_Gruziei_OBNOVLENO-951719 (հասանելի է առ 18.01.2017 թ.):

² თავდაცვის მინისტრის ვიზიტი აზერბაიჯანში, <https://mod.gov.ge/c/news/defence-minister-visits-azerbaijan?lang=geo> (հասանելի է առ 18.01.2017 թ.): სამხრეთ-დასავლეთის თავდაცვის მინისტრის ვიზიტი, <https://mod.gov.ge/c/news/trilateral-defence-ministerial> (հասանելի է առ 18.01.2017 թ.):

³ Վրաստան-Ադրբեջան-Թուրքիա ռազմական համագործակցությունը չի եղել ու չի լինի Հայաստանի դեմ. Վասիլ Սիխարուլիձե, <http://www.tert.am/am/news/2016/06/17/sigharulidze/2053282> (հասանելի է առ 18.01.2017 թ.):

⁴ Հեղինակի հարցազրույցը Նոդար Խարշիլաձեի հետ, Թբիլիսի, 11 նոյեմբերի, 2016 թ.:

ղակալ Դավիթ Տոնոյանը հայտարարեց, որ Հայաստանը և Վրաստանը ունեն փոխադարձ անվտանգության շահերի լայն շրջանակ, և հենց Վրաստանի մասնակցությունը կգսպի վերոնշյալ ռազմական եռակողմ համագործակցության հակադրումը ՀՀ ազգային շահերին¹: Այս հարցը քննարկման առարկա է դարձել նաև հայ-վրացական հարաբերություններում: Մասնավորապես, 2016 թ. փետրվարի 2-ին Երևանում Վրաստանի պաշտպանության նախարար Թինաթին Խիդաշելիի հետ հանդիպման ժամանակ ԱԺ նախագահ Գալուստ Սահակյանը հայտարարեց, որ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ Վրաստանի ռազմաքաղաքական համագործակցությունը չի խանգարի այդ ոլորտում նաև հայ-վրացական հարաբերությունների զարգացմանը²:

Ի լրումն վերոնշյալի՝ հարկ է ընդգծել, որ Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի ռազմական համագործակցությունը բավական սահմանափակ բնույթ է կրում: Վերջինիս հիմքում, ըստ էության, ընկած է նավթի ու գազի խողովակաշարերի անվտանգության խնդիրը, որի համատեքստում դրանց պաշտպանվածության մակարդակի բարձրացման նպատակով երեք պետությունների միջև անցկացվում են ամենամյա զորավարժություններ: Այս համատեքստում, Հարավային Կովկասում ՆԱՏՕ-ի կապի գրասենյակի ղեկավար Ուիլյամ Լահյուի կարծիքով Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի եռակողմ համագործակցությունը որևէ կերպ չի առնչվում ՀՀ անվտանգային շահերին³: Խողովակաշարերի անվտանգության հետ մեկտեղ որպես ռազմական համագործակցության կարևոր ուղղություն կարելի է համարել ռազմական կրթությունը և դասընթացների անցկացումը, ինչը մշտապես ընդգծվել է պաշտպանության նախարարների հանդիպումների ժամանակ: Երեք պետությունների զինված ուժերի միջև փոխգործակցության զարգացման տեսանկյունից հարկ է առանձնացնել 2012 թվականից հատուկ նշանակության ստորաբաժանումների միջև անցկացվող «Caucasus Eagle» («Կովկասյան արծիվ») զորավարժությունները:

Այսպիսով, կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան եռակողմ համագործակցության՝ ՀՀ-ին առնչվող նպատակների հարցում մի կողմից Թուրքիան և Ադրբեջանը, իսկ մյուս կողմից Վրաստանը ունեն տարբեր դիրքորոշումներ. եթե Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից այդ համագործակցության տրանսպորտային-էներգետիկ բաղադրիչը դիտարկվում է որպես տարածաշրջանային նախագծերից ՀՀ մեկուսացման

¹ Վրաստանի հետ Հայաստանն ունի փոխադարձ անվտանգության շահերի լայն շրջանակ. Դավիթ Տոնոյան, <https://armenpress.am/arm/news/773141/vrastani-het-hayastann-unipokhadardz-anvtangutyanshaheri.html> (հասանելի է առ 18.01.2017 թ.):

² Գալուստ Սահակյանն ընդունել է Վրաստանի պաշտպանության նախարարի գլխավորած պատվիրակությանը, <http://www.parliament.am/chairman.php?page=meetings&NewsID=8103&year=2016&month=00> (հասանելի է առ 18.01.2017 թ.):

³ Հեղինակի հարցազրույցը Ուիլյամ Լահյուի հետ, Թբիլիսի, 16 նոյեմբերի, 2016 թ.:

միջոց, ապա Վրաստանի համար ԲԹՁ նավթամուղի, ԲԹԷ գազամուղի և ԲԹԿ երկաթուղու հետ մեկտեղ կարևոր է նաև տարածաշրջանային նշանակության այլ ծրագրերի իրականացումը, ինչն արտահայտություն գտավ 2012 թ. իշխանափոխությունից հետո Վրաստանի արտաքին քաղաքականությունում՝ դրանով իսկ դրականորեն ազդելով տարածաշրջանային ծրագրերում Հայաստանի ներգրավվածության հնարավորությունների մեծացման վրա: Բացասաբար վերաբերվելով թուրք-վրաց-ադրբեջանական համատեղ նախագծերին՝ Հայաստանը առավել ընդգծված կերպով դեմ արտահայտվեց ԲԹԿ երկաթուղու կառուցմանը և նույնիսկ քայլեր ձեռնարկեց նախագծի հետագա զարգացումը կասեցնելու նպատակով: Ինչ վերաբերում է եռակողմ համագործակցության ռազմական բաղադրիչին, կարելի է եզրակացնել, որ այն առկա մակարդակով չի սպառնում ՀՀ ազգային անվտանգությանը՝ հիմք ընդունելով համագործակցության ուղղությունները և Վրաստանի հավասարակշռող գործոնը:

Эрик Давтян – *Трехстороннее сотрудничество Турции, Грузии и Азербайджана и Армения*

В статье изучается отношение энергетического, транспортного и военного компонентов трехстороннего сотрудничества Турции, Грузии и Азербайджана с национальными интересами Армении, рассматриваются позиции трёх государств и существующие по данному вопросу разногласия. Представлены позиции Армении, США и Европейского союза, а также обсуждения данного вопроса в рамках международных организаций и в отношениях Армении с другими странами.

Erik Davtyan – *Turkey-Georgia-Azerbaijan Trilateral Cooperation and Armenia*

The article aims at researching the relation between energy, transport and military components of Turkey-Georgia-Azerbaijan trilateral cooperation and national interests of Armenia. Turkish, Georgian and Azerbaijani positions and the relating discrepancies in terms of the existing issue are investigated. The article also presents the official positions of Armenia, the US and the EU, as well as discussions on the aforementioned issue in the framework of international organizations and in the relations of Armenia with other countries.